

Neo-liberalizmin Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası*

Hasan BAKIR**

Öz: 1980 sonrası yaşanan gelişmeler neo-liberal politikaların bütün dünyayı etkisi altına almasına yol açmıştır. Neo-liberalizmin destekçilerine göre artık başka alternatif kalmamış, neo-liberalizm bu çağın temel yaklaşımı olmuştur. Diğer bir ifadeyle, 1980'lerden itibaren neo-liberalizm hegemonyasını ilan etmiştir. Her kesim gibi işçiler de bu hegemonik sürecin tesirinde kalmışlardır. Bu çalışmada, Gramscici geleneğin geliştirdiği kavramlar kullanılarak neo-liberal hegemonyanın etkisi altında kalan işçilerin durumunun ve Türkiye emek piyasasında yaşanan gelişmelerin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neo-liberalizm, Hegemonya, İşçiler ve Emek Piyasası

Turkish Labour Market Under Neo-Liberal Hegemony

Abstract: Neo-liberal policies have influenced the whole world after the 1980s. Neo-liberalism became main approach in this century because there was no alternative to neo-liberalism according to the supporters of neo-liberalism. In other words, neo-liberalism has become hegemonic since 1980s. Just like others in the society, labours have also been affected by this hegemonic process. The aim of this study is to analyze the status of labour and labour market developments in Turkey which are under the influence of neo-liberal hegemony in terms of Gramscian terminology.

Key Words: Neo-liberalism, Hegemony, Labour and Labour Market

Giriş

Fordist Keynesyen birikim rejiminin krizi ve Bretton Woods sisteminin 1970'li yılların başında yıkılmasıyla küresel kapitalist sistemde neo-liberalizm hâkim paradigma haline gelmiştir. Neo-liberalizmin bu çok yönlü ve dinamik yapısı; emeğin piyasalaşma, metalaşma ve aşırı sömürülmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Ayrıca bu süreçte özel sermaye ayrıcalıklı bir konuma gelmiştir (Brenner ve Theodore, 2002: 342).

---

* Makale Geliş Tarihi:20.12.2017

** Dr, İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Geçmiş dönemde, sermaye ve emek kesiminin temsilcileri, refah devleti rejimi etrafında bir toplumsal uzlaşma zemini yaratarak büyümenin sağladığı nimetleri paylaşmışlardır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki otuz yıl boyunca yürürlükte olan bu uzlaşma yavaş yavaş dağılmıştır (İnsel, 2015: 8). Nitekim 1970'lerde yaşanan ekonomik bunalım, hoşnutsuz grupların uygulanan politikalara başkaldırısı neticesinde toplumsal bunalıma yani Gramsci'nin kavramlaştırmasıyla organik bunalıma dönüşmüş ve geçmiş düzen ciddi sarsıntıya uğramıştır (Kılıç, 2006: 53-54).

1970'lerin sonundan itibaren ise artık sermaye kesimi hâkim konuma gelirken, emek kesiminin şanlı otuzlar boyunca elde ettiği kazanımların ortadan kaldırılmaya başlandığı gözlenmiştir (Thébaud-Mony, 2017: 51). Çünkü kapitalizm, 1970'lerde ağır bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan krizin gerçek suçlusunun enflasyon olduğu ifade edilmiş ve bu doğrultuda monetarist politikalar ve arz-yanlı iktisat uygulamaları popüler bir konuma yükselmiştir. Artık Keynes'in çağının yerini Hayek çağı almış, yaşanan dönem ise neo-liberal dönem olarak adlandırılmıştır (Foster, 2011: 15). Nitekim şekil 1'den de görüldüğü üzere ABD'de 1960'lı yılların ortalarından itibaren kâr oranlarında çarpıcı bir düşüş gözlenmiştir. Bu düşüş, kapitalizmin 1970'li yıllarda içine düştüğü bunalımı göstermesi açısından oldukça önemlidir (Yeldan 2009: 13-14).

Şekil 1: ABD Vergi Öncesi Kâr Oranları (1964-2003)

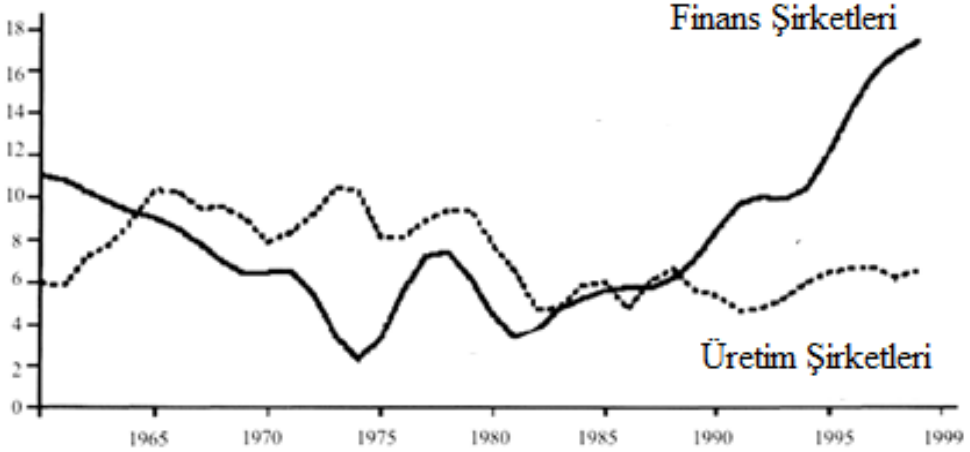

Kaynak: Mohun, 2005b: 348

Tonak da ABD ekonomisinde yaşanan kârlılık düşüşünün 1970'lerin sonuna kadar sürdüğünü belirtmiştir. İşte bu noktada devletin kârlılık seviyesini

tekrar yükseltmek için devreye girdiğini ve bu doğrultuda neo-liberal politikaları uygulamaya soktuğunun altını çizmiştir. Diğer bir ifadeyle devlet, burjuvazinin yanında yer almıştır (Tonak, 2009: 36). Ancak yükselen kârlılık seviyesine rağmen şekil 2'de de görüldüğü üzere üretim sektörünün kârlılığı finans sektörünün gerisinde kalmıştır. Bunun anlamı, artık değerinin yaratıcısı olan üretken sektörün görece olarak küçülmesi yani finans sektörünün desteklenmesi için sağlanacak kaynağın kısılmasıdır (Tonak, 2009: 37).

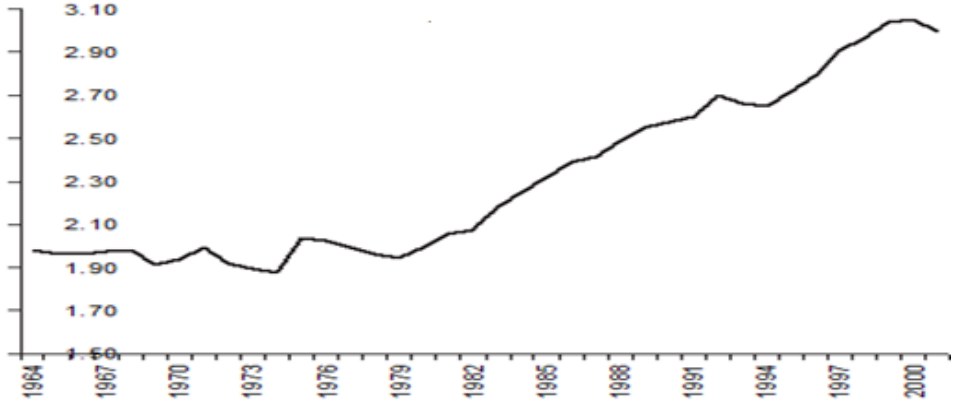
Şekil 2: Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranları, ABD (1960-1999)

Kaynak: Bond, 2008

Bu noktada Mohun'un (2005a) çalışması oldukça önemlidir. Mohun'un ABD için hesapladığı artık değer oranını şekil 3 aracılığı ile izlemek mümkündür. Tonak'ın (2009) da belirttiği gibi, üretim dışı sektörlerin büyümesi için artık değer çok önemlidir. Dolayısıyla ABD, üretim dışı sektörlerinin gelişmesi için gerekli kaynağı artık değerden sağlamıştır. Nitekim şekil 3'teki artık değer çok hızlı yükselişi bunun kanıtı olmaktadır (Tonak, 2009: 36).

Şekil 3: Artık Değer Oranı, ABD (1961-2003)

Kaynak: Mohun, 2005a: 812

Ancak artık değer hızında yaşanan bu artış sınırsız değildi. Yine Tonak'ın (2009) belirttiği gibi finans sektörünün büyümesi için gerekli kaynakta sınıra yaklaşılmıştı. Nitekim 2000'li yıllara gelindiğinde bu sınırlılık emlak sektöründe yaşanan sıkıntılarla kendini göstermiştir. 2008 küresel krizi ise yaşanan bu gelişmelerin sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Tonak, "...Kriz, kapitalizmin yapısal krizidir, sistemiktir dediğimizde kastettiğimiz budur." şeklindeki ifadesi gelinen süreci özetlemektedir (Tonak, 2009: 37). Yalman (2018a) ise, gerek 2001 gerekse 2008 krizini bir hegemonya krizi olarak görmeyi mümkün olmadığını ifade etmiştir. Her ne kadar yaşanan süreçlerde neo-liberalizmin kendi içerisinde birtakım dönüşümler gerçekleşse de neo-liberalizmin tümüyle ortadan kalktığını söylemenin mümkün olmadığını altını çizmiştir. Dolayısıyla Yalman, yaşanan durumu *neo-liberalizmin krizinden ziyade neo-liberalizmde kriz* şeklinde tanımlamanın daha doğru olacağını belirtmiştir (Yalman, 2018a: 3).

Nitekim yaşanan krizlere rağmen neo-liberal politikalar uygulanmaya devam etmiştir. Yalman (2002a: 8) bu süreci "...bunalımdan kaçış kaçınılmaz olarak 'evrensel aklın' gereği olarak sunulan neoliberal piyasa anlayışının dayattığı 'yapısal reformlar'ın uygulanmasına bağlanmaktadır. Bu dayatmalara karşı çıkmaya yönelik girişimler ise, toplumun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını istememe suçlaması ile etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır." şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla Yalman (2018b: 4) gelinen aşamayı "...son zamanlarda kullanılmaya başlayan ifadeyle, neoliberal hegemonya sağlanmış, zaman içinde de pekiştirilmiş olur." şeklinde ifade etmiştir.

1980'lerden itibaren neo-liberalizmin temel taşları olan deregülasyon, liberalizasyon gibi devletin önemini azaltan politikalar çeşitli düzeylerde uygulamaya konmuştur. Nitekim bu süreçte neo-liberalizm hâkim rejim haline gelmiş, çeşitli

uluslararası kurum ve kuruluşlar (Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB), vb.) tarafından da benimsenmiştir (Brenner ve Theodore, 2002: 342-343). Neo-liberalizm¹, gelinen nokta itibarıyla her yerdedir. Diğer bir ifadeyle, neo-liberalizm, günümüzün temel yaklaşımı olmuştur. Dolayısıyla günümüz çağı neo-liberalizmin hâkimiyetinde yani hegemonyası altındadır (Peck ve Tickell, 2002: 380-381). Geline noktada neo-liberal kurumlar her ne kadar kriz süreçleri ile karşı karşıya kalsa da sağlamlığını korumakta buna karşın neo-liberal hegemonyaya karşı oluşan küçük politik ve kurumsal dirençlerin erozyonu ise devam etmektedir (Peck ve Tickell, 2002: 384). Yaşanan bu neo-liberal hegemonya süreci yalnızca iktidarı ele geçirmeyi hedeflememiştir. Bu süreçte “...eğitim, dini davranış, bireysellik, medya ve hepsinden öte sermaye ve emek arasındaki sömürü ilişkisinin yeniden inşa edilmesi” de ele geçirilmek istenen hegemonya alanları olarak değerlendirilmiştir (Tünay, 2002: 178). Neo-liberal anlayışa göre, önceki dönemde yaşanan bunalımların sorumlusu devlet, yasalar ve muhalif örgütlenmelerdir. Bu nedenle sermayenin uluslararası dolaşımını sınırlandıran ulusal sınırların, üretim artışı ve artı değer üretimini azaltan vergiler ve diğer yasal düzenlemelerin ve emeğin sermayenin karşısında bir güç olarak durmasını sağlayan sosyal ve siyasal engellerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Kılıç, 2006: 56). Kuşkusuz yaşanan bu neo-liberal hegemonya döneminde emek ve sermaye ilişkisinin yeniden inşası neticesinde emek piyasaları esnekleştirilmiş ve emeğin örgütlenmesine yönelik sınırlamalar getirilmiştir. Emeğin kazanımlarına yönelik açılan neo-liberal savaş sonucunda ücretler gerilemiş, emeğin üretimden aldığı pay ise düşmüştür (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009: 63-64).

Bu çalışmada, Türkiye emek piyasasında yaşanan gelişmelerin Gramsci’ci geleneğin geliştirdiği kavramlar ile analiz edilmesi amaçlanmıştır. Tünay’ın (2002: 178) da belirttiği gibi “... yaşamının büyük bölümünü toplumdaki güç dengesi ve Batılı egemen sınıfların ideolojik ve hegemonik başarıları üzerine çalışmaya ayırmış ‘üst yapı teorisyeni Gramsci’yi yeniden gözden geçirmek” bu bağlamda oldukça değerli olacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde, neo-liberalizm, hegemonya ve emek ilişkisi ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise neo-liberalizmin hegemonyası altında Türkiye’nin emek piyasasında yaşanan gelişmeler değerlendirilecektir. Son bölümde ise ulaşılan sonuçlar tartışılacaktır.

Neo-Liberalizm, Hegemonya ve Emek

Hegemonya kavramını ortaya atan Gramsci için hegemonya, politik olarak baskın sınıfın politik baskınlıkta daha aşağıda kalan sınıfı kendi moral, kültürel ve politik

¹ Peck ve Tickell (2002), neo-liberalizmi, Chicago’da üretilen ve Washington DC., New York ve Londra’daki satış ofisleri aracılığı ile pazarlanan serbest piyasa ekonomik teorisinin bir şekli olarak tanımlamakta ve küreselleşme ve devlet reformu için baskın ideolojik bir form olduğunu belirtmektedir (Peck ve Tickell, 2002: 380).

değerleri doğrultusunda ikna etmesidir. Bu bağlamda günümüzde hegemonya kavramının kabul edilmesi, piyasa ve devlet değerlerinin ve ilgili kurumsal yapılanmaların da kabul edilmesi anlamına gelmektedir (Blecher, 2002: 287). Tünay (2002: 179) da hegemonyanın “baskı ve fiziki güce karşı rızayla özdeşleştirilebilir” olduğunu diğer bir ifadeyle “kolektif bir çıkar yaratma yoluyla tüm diğer sınıf ve grupların çıkarlarını hegemonik sınıfın çıkarlarına eklemek suretiyle egemen olmak anlamına” geldiğini ifade etmiştir. Bu eklemleme sürecinde ise eğitim, mimari ve medya gibi kültürel kurumların etkili olduğunu belirtmiştir.

Jessop (2009), Gramsci'nin çalışmasından çıkarılacak kavramları, *hegemonya, tarihsel blok ve entelektüellerin rolü* şeklinde sıralamıştır. Bu noktada hegemonya, belirli bir politik mekân içerisinde, kapitalist yeniden üretimin ihtiyaçları doğrultusunda, toplumsal güçleri ve kurumları bir araya getirecek *politik, entelektüel ve ahlaki liderlik* olarak tanımlanmıştır. Yine Gramsci'nin başarılı bir hegemonyayı tarihsel bir blok içerisinde ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Son olarak Gramsci'ye atıfla, hegemonyanın başarısında ve tarihsel bloğun inşasında anahtar rolü entelektüellerin oynadığını belirtmiştir (Jessop, 2009: 34-35).

Nitekim “...hegemonya yalnızca egemen sınıf kesimleri arasında siyasi bir ittifakın ya da birliğin kurulması değil; aynı zamanda egemen sınıfın ya da onun bir kesiminin tabi sınıflar ya da gruplar üzerindeki ahlaki ve entelektüel liderliğidir.” (Tünay, 2002: 179). Dolayısıyla hegemonyalarının var olabilmesi için egemen güçler, köylü, küçük burjuvazi, işçi sınıfı gibi bağımlı sınıfların, ordu, memur aydın gibi toplumsal kesimlerin ve etnik azınlıklar, dinsel gruplar gibi önemli toplumsal güçlerin desteğini almak zorundadır. Bu desteğin sağlanması bu çıkar gruplarının isteklerinin giderilmesi ile mümkün olacaktır (Jessop, 2005a: 63). Gramsci'ye göre:

Bir sınıf iki şekilde egemendir; bu sınıf hem “yöneten” sınıftır hem de “egemen” sınıftır. Bu sınıf, müttefik sınıfları yönetir, muhalif sınıflara egemen olur. Dolayısıyla, bir sınıf iktidara gelmeden de “yöneten” olabilir (olmalıdır da); iktidar da olduğunda egemen olur fakat “yöneten” olmaya da devam eder..... Siyasi önderlik, egemenliğin bir yönü haline gelir, düşman sınıfların elitleri de, egemen sınıfın bünyesine dahil edilmeleri sonucunda başsız kalır ve böylece iktidarsız kılınırlar (Gramsci, 2011: 171).

Yine Tünay, hegemonyanın alabileceği iki biçimden söz etmiştir. Bunlardan ilki pasif devrim diğer ise kapsayıcı hegemonyadır. Pasif devrim² için *kitle hareketliliği* değil *kilit kesimlerinin* hareketi yeterlidir. Burada kilit kesim ya da egemen sınıf için temel olan tüm muhalif grupların baştan etkisizleştirilmesidir. Dolayısıyla pasif devrimin yukarıda açıklanan hegemonya kavramına uymadığı ifade edilebilir³.

² Gramsci (2011: 171) pasif devrimi *devrimsiz bir devrim* olarak tanımlamıştır.

³ Rucker, (2007), şimdiki neo-liberal dünya düzenini hegemonik olmayan (non-hegemonik) bir düzen olarak tanımlamıştır. Çünkü sosyal ilişkilerin yönetiminde ve çatışmaların çözümünde rızadan ziyade baskının olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda gelişen ülke hükümetlerinin yapısal düzenleme programlarını uygulamadaki isteksizliğine ve neo-liberal

Öte yandan, kapsayıcı hegemonya ise sınıf farklılıklarının ulusal çapta çözülmesi ile bir uzlaşma ortamı yaratır. Bu sayede etkin bir uzlaşma yaratılarak toplum önceden belirlenmiş hedefe doğru yönlendirilir (Tünay, 2002: 179). Gramsci, “hegemonyanın bu biçiminin... temelini hegemonik sınıfın sömürü ilişkisinden aldığını belirtir. Bunun sonucunda, bu hegemonya biçimi, genellikle zora ya da darbeler gibi tamamen polisiye önlemlere başvurulmasıyla sonuçlanır” (Gramsci, 1973’den aktr. Tünay, 2002: 181).

....Egemen sınıf işlevini tamamladığında, ideolojik blok ayrışma eğilimine girer ve “kendiliğindenlik”, gitgide daha maskelenmiş ve daha az dolaylı formlarda, nihayet aleni polis önlemleri ve coups d’état [darbeler] ile yerini “baskıya” bırakır. (Gramsci, 2011: 172).

Tünay, Gramsci’ci yaklaşımın daha somut bir hale gelmesinde Bob Jessop’un iki faydalı kavram geliştirdiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki hegemonya projesi olurken bir diğeri ise birikim stratejisidir (Tünay, 2002: 181-182). Jessop, hegemonya projesinin daha çok ekonomi dışı amaçlarla ilgili olduğunu bu bağlamda birikim stratejisinin ise doğrudan hem ulusal hem de uluslararası ölçekte ekonomik gelişmeyle ilgilendiğini belirtmiştir (Jessop, 2005b: 172). Jessop:

...birikim stratejisi, temel olarak üretim ilişkilerine ve dolayısıyla sınıf güçlerine doğru yönelirken, hegemonik projeler tipik olarak sadece ekonomik ilişkilerle değil sivil toplum ve devlet alanlarınca temellendirilen noktalara yönlendirilir. Bu yüzden, hegemonik projeler, ilgili bütün toplumsal güçler arasındaki dengeyi dikkate almak zorundadır. Tam da bu anlamda, hegemonik proje, basitçe sınıf ilişkileriyle ilgili değil ‘ulusal-popüler’ kavram ile ilişkilendirilmelidir. (Jessop, 2005b: 172)

Jessop, toplumun tümünün desteğini alacak bir hegemonya projesinin yanılıcı olacağını belirtmiştir. Çünkü böyle bir ifadenin hegemonya krizini yaşayan devletlerin dâhil olduğu kategorinin toptan dışlanması anlamına geleceğini ifade etmiştir. Bu probleme ise hegemonik projeleri tek-uluslu ve iki-uluslu şeklinde bir ayrıma tabi tutarak çözüm arar. Bu noktada Jessop (2005b: 176-177):

...Tek-uluslu stratejiler, bütün toplumun desteğinin maddi ödünler ve sembolik mükafatlar yoluyla kazanılmaya çalışıldığı genişlemeci bir hegemonyayı hedeflerken (toplumsal emperyalizm ve ‘Keynesci refah devleti’ projelerinde olduğu gibi), iki-uluslu projeler, nüfusun stratejik olarak önemli fraksiyonlarının desteğini kazanmak ve projenin maliyetlerini diğer fraksiyonlara yıkmakla ilgilenen daha sınırlı bir hegemonyayı hedeflemektedir (faşizm ve Thatcherizm’de olduğu gibi).

---

yapıya yönelik yoğun karşı çıkışlara karşın bu ülkelerin bu politikaları uygulamaya zorlanmaları hegemonik olmayan yani baskıya dayanan düzen olarak yorumlanmıştır (Rücker, 2007: 95).

Ekonomik kriz dönemlerinde ya da maddi tavizler için imkânların yeterli olmadığı durumlarda tek-uluslu projenin gerçekleşme imkânı oldukça düşük düzeydedir. Bu noktada iki-uluslu stratejilerin yürütülme ihtimali daha kuvvetlidir (Jessop, 2005b: 176-177).

Tünay, çeşitli yazarlar tarafından sunulan bu teorik çerçevelerin bir uzlaşma noktası olmasa da özellikle ABD ve İngiltere'deki yeni sağ hareketlerin çözümlenmesinde kullanıldığını ifade etmiştir. Nitekim hem ABD'de hem de İngiltere'deki bu yeni sağ hareketin serbest piyasayı desteklemesi⁴, devletçilik karşıtı olması ve iki toplumdan birini destekleyen seçici refah politikaları gibi neo-liberal öğeleri bu bağlamda vurgulanmıştır. Ayrıca serbest piyasanın işlemesine destek sağlayacak güçlü ve merkezsizleşmiş devlet gibi yeni ideolojik eklemelerin mevcudiyetinin de altını çizmiştir. Nitekim bu stratejinin işçi sınıfı içerisinde bölünmeler yaratarak yani kalifiye işçiler ve üretkenlere ayrıcalık tanıyarak, üretken olmayan ve disiplinsizleri cezalandırmak kaydıyla sendikaları hedef almada bir destek ve başarı sağladığı da bu bağlamda ifade edilmiştir (Tünay, 2002: 183-184). Dolayısıyla bu hegemonya girişiminin yalnızca iktidarı ele geçirmekle kalmadığı, kimi önemli hegemonya alanlarını da ele geçirdiği belirtilmiştir. Emek ve sermaye arasındaki sömürü ilişkisinin emek aleyhine yeniden inşasını da bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür (Tünay, 2002: 178). Bu bağlamda çalışmanın devamında Türkiye'nin emek piyasasında yaşanan gelişmelerin, neo-liberalizmin hegemonyası bağlamında ele alınması amaçlanmıştır.

Neo-liberalizmin Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası

1980'lerden itibaren dünyanın birçok yerinde tanımlanan hegemonya stratejisi piyasadır. Nitekim bu dönemde yükselen neo-liberal düşünce, bu söylem ve politika üzerinden bir hegemonya oluşturmaktaydı. Yine kapitalist dünya ile birleşme söylemi de bu bağlamda oldukça önemliydi. Nitekim IMF ve Dünya Bankası'nın politikalarının yapısal uyum adı altında benimsenmesi yani piyasa söyleminin mutlak doğru olarak yüceltilmesi oluşturulmak istenilen yeni hegemonya projesinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda neo-liberal anlayış temelinde ortaya konan yapısal dönüşümler ve dünya ekonomisi ile yeni bütünleşme süreci, ortaya çıkan krizlerin de olağan karşılanmasına yol açarak oluşturulan yeni hegemonyanın, hegemonya bunalımına yol açmasını engellemiştir⁵ (Yalman, 2002b: 334-336).

⁴ Yalman (2002a: 20), 1980'lerden sonra kapitalist dünyanın pek çok yerinde yaşanan örnekler ele alındığında piyasanın bir hegemonya stratejisi olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Yeni Sağ düşüncesinin dünya çapındaki etki alanının genişlemesi yani söylem ve politika üzerinde oluşturduğu hegemonyanın, Gramsci'nin tanımlamasıyla örtüşüğünü ifade etmiştir.

⁵ Yine bu yeni hegemonya ile birlikte Türkiye'de geçmişte olduğu gibi sınıfsal bir karşı duruşun ortaya çıkmasını engellemek için çeşitli çabaların ortaya konduğu gözlenmiştir.

Bu noktada iktisadi politikalar oldukça önemlidir. Bu dönemde benimsenen liberal iktisadi politikalara göre ekonomiye hiçbir şekilde müdahale edilmemeliydi. Yani hiçbir iktisadi politikanın gelir dağılımında adaleti sağlama ve halkın refahını arttırma gibi bir amacının olmayacağını diğer bir ifadeyle ekonominin serbest bir ortamda kendi yasaları çerçevesinde işlemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, eğer hükümetler geçmişte olduğu gibi ekonomiye müdahale ederlerse; işsizlik, enflasyon ve ödemeler dengesi krizleri gibi problemlerle karşılaşmanın kaçınılmaz olacağını belirtmiştir. Yine 1980 sonrasında benimsenen bu yeni iktisadi yaklaşımla birlikte ortaya konan toplu sözleşme, grev hakkı ve maaş artışlarına yönelik kısıtlamalar oldukça önemlidir. Bu süreçte bir kesime yönelik serbest piyasanın gerekliliği konuşulurken diğer kesime yönelik getirilen sınırlamalar oldukça dikkat çekicidir. Nitekim ortaya konan iki toplumlu bu yeni hegemonya döneminde toplumun sadece bir kısmı gelecekte kazançlı çıkarken diğer kısmın payına düşen ise sıkıntı çekmektir. Dönemin; askeri rejim, yani olağan üstü koşullar altında gerçekleşmesi ise, iki toplumlu bu hegemonya projesinin çelişkiler barındırmasına rağmen devam etme zeminini oluşturmuştur. (Tünay, 2002: 190-191).

Türkiye’de 1977 yılında belirtileri ortaya çıkan ekonomik bunalım, ithal ikameci model ile geçiştirilmeye çalışılmış ve 1979 yılına kadar gelinmiştir. 1980 yılına gelindiğinde ağır bir ekonomik bunalımın yanında ağır bir siyasi bunalımla karşılaşmıştır. Bu süreçler, 12 Eylül askeri rejiminin yönetime müdahalesine zemin hazırlayan önemli faktörlerdendir (Boratav, 2006: 140). İthal ikameci sanayileşme döneminin miladını doldurması neticesinde, işçi, sermaye ve devlet arasında yaşanan uzlaşma zemini de ortadan kalkmıştır. Ekonomide yeni bir yapılanma dönemi ortaya çıkmıştır. Artık ülkeler kapılarını dünyaya açmış ve ekonomik hayatlarını da piyasa kurallarına göre şekillendirmişlerdir. Yaşanan bu değişimle işçiler imtiyazlarını kaybederken sermaye kesimi ise maliyetlerini düşürme hedefleri doğrultusunda ucuz işgücü arayışına yönelmiştir. Devlet kesiminde de önemli dönüşümler meydana gelmiş ve sosyal harcamaların kısılması bu bağlamda kendini göstermiştir (Keyder, 2011: 232-233). Yine bu dönemde üretim modelinde yaşanan değişimin işçilere yansması olumsuz olmuştur. Esnek üretimin yaygınlaşması ile birlikte iş güvencesi ortadan kalmış, geçici ve taşeron işçilik gündeme gelmiştir. Ayrıca işçi sınıfının fabrikalardan küçük ölçekli işletmelere doğru kayması da sendikaların işçilere ulaşmada sorun yaşamasına yol açmıştır. Nitekim gerek yapılan yasal düzenlemeler gerekse üretim yönteminde yaşanan değişim neticesinde sendikaların örgütlenme oranlarında ciddi düşüşler ortaya çıkmıştır (Kılıç, 2006: 56). Dolayısıyla gelinen noktada işçiler elde ettikleri kazanımların bir bölümünü kaybetmiş ve yaşanan ekonomik ve siyasi bunalımın faturasını ödemişlerdir.

Nitekim orta direk gibi sembolik kavramlar bu bağlamda oldukça önemlidir. Çünkü orta direk ile kastedilen küçük tarımsal üreticiler, işçiler, devlet memurları ve zanaatkârlardır. Bu tanımlama ile birlikte halkın farklı kesimlerinin bir arada tutularak yeni hegemonyanın kapsayıcı alanının geliştirilmesi amaçlanmıştır (Tünay, 2002: 189).

Askeri rejimin 1980-1983 yılları arasında emek üzerinde kurduğu baskı, askeri rejimin yönetimi bırakmasının ardından iktidara gelen sivil hükümet tarafından da sürdürülmüştür. Her ne kadar bu dönemde grev hakkı yasaklanmasa da ortaya konan yasal düzenlemelerle bu hakkın kullanılması imkânsızlaşmıştır. Sendika yöneticisi ve üyesi olmaya getirilen kısıtlamaları da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Yine sendika üye sayısının azaltılıp sendikanın etkinliğinin düşürülmesi de dönemin emeğe bakışını yansıtmaya açısından önemlidir⁶ (Tünay, 2002: 190-191).

Artık uygulanacak politikalar serbest piyasa sistemini teşvik edecektir. Piyasa sistemini engelleyen uygulamalar ise kötü olarak gösterilmekte ve acilen yok edilmesi talep edilmektedir. Bu noktada neo-liberal teori, iktisadi büyümede meydana gelen artıştan herkesin yararlanacağını diğer bir ifadeyle ekonomik büyüme önündeki engellerin herkesin çıkarını olumsuz etkilediğini savunmaktadır. Ancak piyasaların etkin işlemesine yönelik yapılan reformların bölüşüm ilişkilerinde ortaya çıkardığı adaletsizlikler dikkate alındığında, iktisadi büyümenin sermaye kesiminin lehine çalıştığı gözlenmiştir (Basmacı, 2017: 14). Buna rağmen, ekonomik büyümenin istihdam artışı sağlamamasının sebebi olarak ülkelerin emek piyasalarının katılığı ortaya atılmış, bu bağlamda emek piyasalarının esnekleştirilmesi önerilmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda Türkiye'nin yaşadığı işsizlik probleminin nedeni emek piyasasının katılığı olmakta ve emek piyasasının esnekleştirilerek bu problemin çözüleceğine inanılmaktadır. Nitekim TÜSİAD (Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikası) gibi sermaye örgütleri de her fırsatta bu görüşü dillendirmekte, değişen üretim yapısıyla beraber Türkiye'nin emek piyasasının da esnekleştirilmesi gerekliliğini savunmaktadırlar (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 182-183). Dereli (2013), Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren adı duyulmaya başlayan esneklik kavramının, günümüzde gerek ulusal gerekse uluslararası kurumların⁷ yoğun baskısı neticesinde popülerliğini

⁶ Tünay'a göre 1980 sonrası Yeni Sağ iktidar iki toplumlu hegemonya projesini yürütemedi. Bunun nedeni olarak da birinci toplumun bir grup rantiyer ve spekülâtorle sınırlı tutulurken, ikinci toplumun ise tahmin sınırlarını aşan bir oranda genişlemesini göstermiştir. Yaşanan bu orantısızlık aslında kapsayıcı hegemonyanın çöküşünü kanıtlar niteliktedir. Nitekim 1987 genel seçimlerinden sonra, yeni sağ hareket kapsayıcı hegemonya stratejisinden pasif devrime geçmiştir. Ancak bu stratejide oldukça zor olmaktadır. Çünkü pasif devrimde tabi sınıfın istekleri nötrlenirken, hâkim sınıf arasında bir bütünlüğün oluşturulması gerekmektedir. Ancak Tünay, böyle bir birlikteliğin dönemin Türkiye'si için mümkün olmadığını çünkü siyasi önderlik ve sermaye arasında yaşanan küskünlüklerin bu birlikteliğin oluşmasını engellediğini ifade etmiştir (Tünay, 2002: 193-194).

⁷ Kurumsallaşma ve Gramsci'nin hegemonya kavramı arasında da yakın bir ilişki mevcuttur. Kurumlar, güç kullanımını minimize etmek için içsel çatışmalarla ilgilendirler. Hegemonik strateji için çıpa görevi görmektedirler. Çünkü kurumlar hem farklı isteklerin hem de politika birliğinin temsilcisi olmaktadır (Cox, 1981:137). Cox, bu kurumların, hegemonik dünya düzeninin genişlemesini kolaylaştıracak kuralları benimsediğini ve çevre ülkelerden seçkinleri bu kurumlara dâhil ederek bu düzenin normlarını ideolojik olarak

koruduğunu, yaşanan işsizlik probleminin bu bağlamda çözüleceğinin sıklıkla ortaya konduğunu ifade etmiştir (Dereli, 2013: 4).

Sermaye Örgütü temsilcilerinden TÜSİAD'da, emek piyasalarındaki katılığa sebep olan faktör olarak emek piyasası kurumlarını göstermiştir. Bu bağlamda emek piyasalarındaki katılığın işsizlik oranlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Kıta Avrupa'sının katı emek piyasaları neticesinde yüksek işsizlik oranları ile yüzleştiğini, Anglo-Sakson ülkelerinin ise esnek emek piyasaları neticesinde işsizlik sorununu çözdüklerini sıklıkla ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle yüksek işsizlik oranına sahip olan Türkiye'nin de emek piyasasını esnekleştirerek bu sorunu çözebileceğini savunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin AB ülkeleri arasında işsizlik oranları açısından üst sıralarda yer almasının birliğe tam üyelik hedefindeki Türkiye açısından olumlu bir gösterge olmadığı argümanı ile da esnek emek piyasası görüşüne destek sağlamıştır (TÜSİAD, 2004: 15-19).

TÜSİAD özellikle 2001 krizinin bu süreçte bir dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir. Nitekim her ne kadar 1980 sonrasında işsizlik oranlarında bir artış yaşansa da 2001 krizi ile birlikte işsizlikte bir patlama meydana gelmiştir. Türkiye ekonomisi, 2001'den itibaren bir büyüme ivmesi yakalasa da işsizlik oranlarında beklenen düşüş gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla yaşanan bu gelişmeler emek piyasalarına yönelik ilginin artmasına sebep olmuştur (TÜSİAD, 2002: 13; TÜSİAD, 2004: 15).

2008 yılına gelindiğinde ise yaşanan küresel kriz ile birlikte emek piyasaları tekrar önemli bir tartışma alanı olurken emek piyasalarının esnekleştirilmesi ise popüler söylemlerden biri konumundadır. Bu doğrultuda TİSK'in 2008 yılında yayınladığı *Küresel Krize Karşı Alınması Gereken Tedbirler* başlıklı raporunda bu popülerliğin izlerine rastlamak mümkündür. Bu raporda küresel krizin en büyük tehlikesinin işsizlik olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'nin bu problemle karşılaşmaması için ise TİSK'in bazı önerileri vardır. Bunlar sırasıyla, özel istihdam büroları, belirli süreli iş sözleşmeleri ve alt işveren uygulamaları gibi düzenlemelerin yasalaşmasıdır. Ayrıca bu düzenlemelerin yapılmasıyla AB müktesebatına uyum sürecinin de sağlanmış olacağı belirtilmiştir (TİSK, 2008: 7).

Gerek TÜSİAD gerekse TİSK'in farklı yıllarda yayınlanan raporları incelendiğinde iki önemli gelişmenin ortaklığı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki kriz sonrasındaki işsizlik oranlarının yüksekliğine yapılan vurgudur⁸. İkincisi ise, yaşanan bu işsizlik sorununun çözümünün emek piyasasının esnekleştirilmesinde

---

meşrulaştırdıklarını ifade etmektedir (Rücker, 2007:97). Nitekim bu kurumlar, geçmişte neo-liberal politikaların yol açtığı huzursuzlukların ve karşı çıkışların absorbe edilmesini sağlayarak neo-liberal hegemonyanın yeniden inşasını sağlamaktadır.

⁸ Aslında yaşanan durum Bora ve Erdoğan'ın (2015: 30) da belirttiği gibi "...global kapitalizm, dar bir tüketici nüfusuyla kendini döndürmeye ayarlı. Yedek emek gücü ordusunu hep yedekte bekletebilecek bir yapı bu."

aranmasıdır⁹. Çünkü katı emek piyasasının yaşanan gelişmelere uyum sağlayamadığı ifade edilmektedir. Örneğin, Türkiye’de yaşanan büyüme sürecine rağmen istihdam oranlarında beklenen artışın sağlanamaması (tablo 1) bu uyumsuzluğun göstergesi olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla emek piyasası esnekliğini savunanların dayandığı temel argüman yüksek işsizlik oranlarıdır. Nitekim Türkiye’de emek piyasasının esnekleştirilmesi ile işsizlik sorununun çözüleceği umulmaktadır. Neo-liberal söylem olarak adlandırılan bu ifadeler, kriz süreci sonrasında Türkiye’nin yaşadığı sorunlara çözüm olarak ortaya konmuştur. Standing’in (2015: 60) de belirttiği gibi “Esneklik hevesi ve dürtüsü henüz son bulmuş değil zira her ekonomik sıkıntı döneminde yorumcular, daha fazla esneklik talebini sürekli olarak gündeme getiriyorlar.” Nitekim kriz sonrasında alternatif politika arayışlarının ortaya çıkması beklenirken daha fazla neo-liberalizm ilkesinin ortaya konması neo-liberalizmin hegemonyasını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda neo-liberalizmi, “... Gramsci’nin tanımladığı anlamda, söylem ve politika üzerinde oluşturduğu bir hegemonya..” şeklinde ifade etmek mümkündür (Yalman, 2002b: 334).

---

⁹ Kutlu (2012), 1994, 1998-99, 2001 ve 2008 krizlerinin sürekli olarak *esneklik uygulamalarının genişletilmesi* ile son bulduğunu belirtmiştir (Kutlu, 2012: 69). Çünkü “....Her katılık biçimi yok edilmesi gereken bir engele dönüşmüştü.” (Gorz, 2014: 46)

Tablo1: Büyüme ve İşsizlik (1999-2015)

Yıllar	GSYH-Sabit (1998) Fiyatlarla Gelişme Hızı (%) Yıllık	İşsizlik Oranı (%) Yıllık
1999	-3,4	7,6
2000	6,8	6,5
2001	-5,7	8,4
2002	6,2	10,3
2003	5,3	10,5
2004	9,4	10,8
2005	8,4	10,6
2006	6,9	10,2
2007	4,7	10,3
2008	0,7	11
2009	-4,8	14
2010	9,2	11,9
2011	8,8	9,8
2012	2,1	9,2
2013	4,2	9,7
2014	3,0	10,0
2015	4,0	10,3

Kaynak: TÜİK, 2017

Neo-liberalizmin hegemonyası altında yaşanacak kriz ortamlarında en büyük riski taşıyanlar işçilerdir. Nitekim ekonomik işleyiş yavaşladığında ve birikim azaldığında hem devletin hem de sermayenin elindeki en önemli kurtarıcı işçiler olacaktır (Kılıç, 2006: 57). Türkiye’de de benzer süreçlerin yaşandığını yukarıdaki açıklamalardan takip etmek mümkündür. Her kriz döneminde krizden çıkış stratejilerinden biri emek piyasasının esnekleştirilmesidir. Emek piyasası esnekleştirilerek yani işçileri düşük ücret ve güvencesizliğe mahkûm ederek yaşanacak krizlere çözüm aranmıştır. Ancak her ne kadar Türkiye emek piyasası katı olarak ifade edilse de durum hiç de belirtildiği gibi değildir. Kayıt dışı istihdamın yaygınlığı, sendika katılım oranlarının düşüklüğü, taşeron işçilik ve özel istihdam bürolarının açılması gibi faaliyetler altında belirtilenin aksine Türkiye emek piyasasının esnekliğini göstermektedir.

Nitekim kayıt dışı alanlarda istihdam edilenlere bakıldığında, uzun çalışma saatleri, düşük ücret ve güvencesiz ortamlarda uzun süreli çalışma gibi olumsuzluklar göze çarpmaktadır. Bu olumsuzluklar çalışanların yeteneklerini ve

özgüvenlerini tahrip ederek hem maddi hem de manevi kayıplara yol açmaktadır (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 181). İşçiler bu olumsuzluklarla yüzleşirken firma sahipleri ise bu süreçten fayda sağlamaktadır. Çünkü firmalar kayıt dışı istihdam vasıtasıyla emek piyasalarındaki yasal düzenlemelerden etkilenmemekte diğer bir ifadeyle bu yasal düzenlemelerin yarattığı maliyetlerden muaf olmaktadır. Kayıtlı ekonomi içinde kalan firmalar ise bu maliyetlere katlanarak haksız bir rekabete maruz kalmaktadır (Kutal, 2008: 86).

Tablo 2: Türkiye’de Kayıt dışı İstihdam Oranları (2002-2016)

Yıllar	Kayıt Dışılık Oranı (%)
2002	52,1
2003	51,7
2004	50,1
2005	48,1
2006	46,9
2007	45,4
2008	43,5
2009	43,8
2010	43,2
2011	42
2012	39
2013	36,7
2014	34,9
2015	33,5
2016	33,4

Kaynak: SGK, 2017

Sosyal Sigorta Kurumu’na kayıtlılık üzerinden kayıt dışı istihdam verileri tablo 2 vasıtasıyla incelendiğinde 2000’li yılların başında toplam istihdam içindeki kayıtsızlık %50’nin üzerindeyken bu oran 2010’da %43,2’ye 2013 yılında ise %36,7 seviyesine gerilemiştir. 2014 yılında gerçekleşen kayıt dışı istihdam oranı da %34,9 olarak tespit edilmiştir. Bu rakam 2015 yılına gelindiğinde %33,5 olurken 2016 yılında ise %33,4 olmuştur. Dolayısıyla kayıt dışılıkla mücadelede 2000 yılı sonrasında başarı sağlandığı söylenebilir de hâlâ toplam istihdam içindeki kayıt dışılık oldukça yüksek düzeylerde seyretmektedir. Buradan hareketle Türkiye emek piyasasında hâlâ kuralsızlığın sürdüğü söylenebilir.

Kayıt dışı istihdamın yaygınlığı beraberinde çeşitli sorunları da getirmektedir. Burada dikkat çekilecek önemli konulardan biri de sendikalaşma oranıdır. Çünkü kayıt dışı alanlarda çalışanlar, piyasalaşma sürecinin yaratacağı etkilerden koruyacak sendikal örgütlenmeden mahrum kalmaktadır (Kesici, 2011: 92-93).

Tablo 3: Sigortalı ve Sendikalı İşçi Sayısı (2013-2016)

	2013 Ocak	2014 Ocak	2015 Ocak	2016 Ocak	2016 Temmuz
Sigortalı İşçi Sayısı	10.881.618	11.600.554	12.180.945	12.663.783	13.038.351
Üye Sayısı	1.001.671	1.096.540	1.297.464	1.514.053	1.499.860
Oran	%9,2	%9,5	%10,7	%12	%11,5

Kaynak: DİSK, 2016

Nitekim Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) (2016), *Sendikalaşma ve Toplu İş Sözleşmesi Raporunda*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) yayınladığı sendikalaşma oranının (tablo 3) hatalı olduğu ve Uluslararası Çalışma Ofisi (ILO) tarafından kullanılan yöntemle uyumsuz olduğu belirtilmiştir. Bu hesaplama yönteminin iki sebeple hatalı olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan ilki, kayıt dışı işçiler hesaba katılmamıştır. Bir diğeri ise, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi sayısı sendikalı işçi sayısının çok altındadır. Dolayısıyla DİSK, kayıt dışı işçiler hesaba katıldığında 2016 yılında %11,5 olan sendikalaşma oranının %9,7'ye gerileyeceğini söylemiştir. Yine Toplu iş sözleşmesi açısından ise durumun daha vahim olduğu belirtilmiştir. İşçilerin sadece %7'si toplu sözleşme kapsamındadır. Toplu iş sözleşmesi kapsamı, sendikalı işçilerin sendikal haklarını kullanma kapasitelerini göstermektedir. Çünkü toplu sözleşme kapsamında olmayan sendikalı işçi, sendikanın yaratacağı gerçek bir korumadan yararlanamayacaktır. Nitekim pek çok ülkede toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin oranı sendikalı işçilerden yüksektir. Örneğin AB'de sendikalaşma oranı %25 iken toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçiler %65'e yaklaşmaktadır. İşçiler sendikaya üye olmasa da sendikaların imzaladığı toplu iş sözleşmesinden yararlanmaktadır. Türkiye'de ise işçilerin sadece %7'si toplu iş sözleşmesi kapsamındadır. Özel sektörde bu oran %4,6'dır (DİSK, 2016: 2-3).

Tablo 4: Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı Dışındaki Sendika Üyeleri (2012-2015)

Yıllar	Sendika üyeleri	TİS Kapsamı	TİS Kapsamı Dışındaki Üye Sayısı	Oran
2012	1.001.671	689.915	311.756	%31
2013	1.096.540	875.794	220.746	%20,1
2014	1.297.464	954.192	343.272	%26,5
2015	1.514.053	1.004.143	509.910	%33,7

Kaynak: DİSK, 2016: 7

Tablo 4 incelendiğinde, sendikalı işçilerin üçte biri toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında kalmıştır. Bu, toplu iş sözleşmesinin iflası olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla sendikalaşmada yaşanan artışın kâğıt üzerinde kaldığı, sendikalı işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanamadığı anlaşılmıştır. Toplu iş sözleşmesinin kapsamı dışındaki üye sayısının çokluğunun temel sebebi olarak ise taşeron işçilerin sendikalaşması gösterilmiştir (DİSK, 2016: 4-7).

Fransız sosyolog Thébaud-Mony'e göre sermaye, "bütün gezegenin kaynaklarını özel mülkiyete geçirmek için" harekete geçmiş, "çalışanların sağlığının tehlikeye atılmasına karşı oluşturulmuş tüm kaleleri durmadan yıkmaya" yönelmişti (Thébaud-Mony'den aktır Saymaz, 2016: 41). Hiç şüphesiz yıkılması gereken ilk kale emek kalesiydi. Sendika, toplu sözleşme ve grev gibi haklara sahip olan işçilerin bu güvencelerini ortadan kaldırmak gerekliydi. Bu bağlamda taşeron sistemi bu kalenin yıkılmasında oldukça önemliydi (Saymaz, 2016: 41-42).

Taşeron, "İşin belirli bir bölümünün asıl işveren tarafından bir başkasına belirli sürede tamamlanması için ihale edilmesi şeklinde gerçekleştirilen..." bir uygulamadır. 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile yasallaştırılmıştır (Öngel, 2014: 38). Taşeronlaşmanın nedeni olarak ortaya sürülen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, devletin küçülmesi ile birlikte kamu tarafından yürütülen faaliyetlerin alt işverenlere¹⁰ devredilmesi, işsizliğin önlenmesi doğrultusunda büyük işletmelerle ilişki içinde olan daha küçük ölçekli işletmelerin ortaya çıkışının teşvik edilmesi, esnek üretimin yaygınlaşması ve küreselleşme ile birlikte gelen rekabet baskısı¹¹ bu faktörlerden bazılarıdır. Taşeronlaşma gerek dünyada, gerekse Türkiye'de, işgücü maliyetlerini düşüren ve işgücünü disiplin eden bir faaliyet olarak görülmüştür (Şen, 2008: 95- 96). Bu yolla rekabet şansının arttırılacağı düşünülmektedir (Öngel, 2014: 39). Nitekim bu noktada hükümetin bu alana müdahale etmesi beklenirken kamuda da taşeron işçi sayısında artış gerçekleşmiştir¹² (Cam, 2002: 96). 2000'li yıllarda kamu işçileri arasında ücretlerde ciddi kayıplar yaşanmış, özelleştirmelerin de etkisiyle kamuda da taşeron işçilik

¹⁰ Alt işveren tanımı, iş yasasının 2. maddesinde taşeron olarak bilinen uygulamanın yerine kullanılmaktadır (Şen, 2008: 95)

¹¹ Saymaz (2016) yaşanan süreci "...Küresel rekabette aktör olabilmek emeğin ucuza mal edilmesinden geçtiği için; bu politika, kapitalizmin ilkel ve vahşi çağına dönüşür." şeklinde tanımlamıştır (Saymaz, 2016: 251). Aslında bu ilkel ve vahşiliğin izlerini Étienne'nin ifadelerinde görmek mümkündür. Sömürülen maden işçilerini işaret eden Étienne "... krizin faturasının yalnızca onlara kesildiğini, rekabet yüzünden maliyet giderlerini düşürmek gerektiğinde nasıl açlığa mahkûm edildiklerini anlatıyordu." (Zola, 2011: 328-329). 1860'lardan günümüze gelindiğinde değişen bir şeyin olmaması Saymaz'ın ve Etienne'nin söylemlerinin birleşmesine yol açmıştır.

¹² "...Avrupa'da, özellikle Büyük Britanya ve Fransa'da, istihdamın bu özgül biçimi, kamusal hizmetlerde bile sürekli istihdam edilen personelle aynı işi yapan, ama onlarla ne aynı statüye ne aynı sosyal haklara sahip, ne de aynı ücreti alan 'sözleşmelilerin' istihdamı yaygınlaşmaya başladı." (Gorz, 2014: 76)

yaygınlaşmıştır (Öngel, 2014: 39).

Taşeron sistemde çalışanlar, taşeron tarafından işe alınır. Bu taşeron da büyük fabrika ya da işverenler ile kontak kurar. Bu noktada çalışanlar gerek aldıkları düşük ücretler gerekse bir kısım sosyal ve ekonomik haklarının olmaması sebebi ile mağdur olurlar (Cam, 2002: 95). Gorz (2014), ana şirketin, yaşanan fiyat düşüşleri ve istikrarsızlıkları taşeron şirkete yüklediğini belirtir. Nitekim taşeron şirketlere yönelik bu baskı işçilerin çalışma saatlerinin esnekleştirilmesine ve istihdamlarının güvencesizleşmesine yol açar (Gorz, 2014: 74-75). Thébaud-Mony (2017) de taşeronlaşma ile büyük işletmelerin çok sayıda işçi çıkardığını, popüler ifadeyle bu işletmelerin yeniden organize edildiğini belirtmiştir. Bu "...iş içi eğitimlerden, emeklilikten, ücretlerden ve dahası, iş kazalarından tasarruf etmek(!) anlamı taşır.....Üstelik alt işveren işletmelerde ve geçici istihdam bürolarında grev riski yoktur!" (Thébaud-Mony, 2017: 34). Saymaz (2016) da "..Kapitalizmin işverenlerle işçiler arasındaki özgür sözleşmesi 'modern kölelik' diye nitelenen taşeronlaşma ile yer değiştirdi." (Saymaz, 2016: 252) ifadesi ile taşeronlaşma sürecinin geldiği noktayı ortaya koyar.

Tablo 5: Taşeron İşgücü (2002-2014)

Yıllar	Taşeron İşçi Sayısı
2002	387.118
2003	449.011
2004	581.490
2005	657.677
2006	907.153
2007	1.163.917
2008	1.261.630
2009	1.049.960
2010	1.293.898
2011	1.611.204
2014	1.482.690

Kaynak: Öngel, 2014: 40; TBMM, 2017

Tablo 5'te görüldüğü üzere taşeron işçi sayısı her geçen yıl artmıştır. 2002 yılında 378.118 olan taşeron işçi sayısı 2014 yılına gelindiğinde 1.481.690 kişi seviyesine ulaşmıştır. Geline nokta iç açıcı gözükmemektedir. Saymaz (2016), Türkiye'de taşeron işçiliğin bile bir şans olarak görüldüğünü, çünkü taşeron işçiler kadar bile olamayanların var olduğunu, en az 10 milyon insanın hiçbir sosyal güvencesi olmadan ömrünü geçirdiğini ifade etmiştir (Saymaz, 2016: 43).

Saymaz (2016), neo-liberalizmin karşı saldırısı sonucu sosyal devletin etkinliğini kaybettiğini, örgütlü işçi sınıfının parçalandığı ve sendikasılaşmış

belirtmiştir. Bu durumun, güvencesiz ve kurlsız bir çalışma düzenine yol açtığını ifade etmiştir (Saymaz, 2016: 251-252). Düşük ücret ve güvencesiz çalışma gibi özelliklere sahip olan Türkiye emek piyasasında bu duruma bir tepki beklenirken bu sürecin gerçekleşmediği gözlenmiştir¹³. Yaşanan süreci Thébaud-Mony (2017: 22) “... Politik partiler, sendikalar, birlikler gibi bireysel ve kolektif hakları savunan geleneksel örgütler, sömürünün bu “modern” biçimlerinin meşruiyet temellerini sorgulayacak bir muhalefet oluşturmakta zorlanıyor.” şeklinde ifade etmiştir.

Gelinen noktada “... hiç bahsedilmeyen şey ise, kazancın nadiren (gittikçe daha az) yeniden bölüştürüldüğü, buna rağmen insani ve ekonomik kayıp riskinin, bir avuç arsız, zengin despotun el koyduğu kârlardan hiçbir çıkarı olmayanların sırtına yüklediğidir.” (Thébaud-Mony, 2017: 23). Benzer şekilde Kılıç (2006:64) da yaşanan süreci “...zenginlik ve fedakarlık, neo-liberal hegemonik projenin toplumun farklı kesimlerine yüklediği sorumluluktur.” şeklinde tanımlamıştır. Bu süreçte geniş halk kesimleri, ekonomik gelişmenin maliyetini üstlenip kendisini feda ederek öteki ulusun zenginleşmesine katkı sağlar. Yine bu yaklaşım, işsizlerin, niteliksiz işçilerin ve etnik azınlıkların ulusal zenginliğin paylaşımının dışında tutulmasında da kendisini gösterir (Kılıç, 2006: 64). Nitekim 1980 sonrasında Türkiye’de yaşanan gelişmeleri bu bağlamda değerlendirmek mümkün olmaktadır. Bir tarafta çıkarları korunan ve etki alanını sürekli arttıran burjuvazi bulunurken, işçiler, işsizler ve diğer dışlanan kesimler ise her zamanki gibi ortaya çıkan maliyetleri üstlenecek öteki ulusun temsilcileri olarak neo-liberal hegemonyanın devamlılığını sağlamaktadırlar.

Sonuç

Gerek devlet baskısı gerekse bir şeylerin değişmeyeceğine yönelik inanç kolektif mücadelenin geri plana itilmesine neden olmuştur. Ayrıca işten atılma korkusu, insanların ücret artışı ve iş güvencesi ikilemine sıkışmasına ve bu ikisi arasında bir tercihte bulunmasına yol açmıştır. Günümüz koşullarında bu tercihin iş güvencesi lehine kullanıldığı ve ücret düzeylerinin ikinci plana itildiği gözlenmiştir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009: 38).

Marksist Gramsci, yaşanacak bir ekonomik krizin ortaya çıkan hegemonik süreci olumsuz etkileyeceğini ve karşı hegemonyanın yaratılması için bir fırsat ortaya çıkaracağını ifade etmiştir (Bletcher, 2002: 303). Yalman (2018a) ise, gerçekleşen kriz süreçlerine rağmen neo-liberalizmin kendi içerisinde birtakım dönüşümler gerçekleşse de neo-liberalizmin tümüyle ortadan kalktığının söylenemeyeceğini belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle, yaşanan krizlerin bir hegemonya krizi olarak görmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Yalman,

---

¹³ Bourdieu bu durumu korkunun yapısal şiddeti olarak adlandırmıştır. Nitekim ortaya çıkan sosyo-psikolojik baskı mekanizmasının, emeği bir daha iş bulamama korkusuna iterek her türlü çalışma koşulunu kabul etmeye zorladığını ifade etmiştir (Bourdieu, 2006 ‘dan aktırn Vatanserver ve Yalçın, 2015: 48-49).

yaşanan durumu *neo-liberalizmin krizinden* ziyade *neo-liberalizmde kriz* şeklinde tanımlamanın daha doğru olacağını belirtmiştir (Yalman, 2018a: 3). Nitekim Bletcher, Çin’de yaşanan derin ekonomik krizlerin piyasadan ziyade devlete yönelik bir karşı çıkış olduğunun altını çizmiştir. Yine bu argümanını desteklemek için de Sovyetler Birliği örneğini vermiştir. Nitekim Sovyetler Birliğinin son günlerinde, grevdeki maden işçileri, piyasa düzenini, kendilerini bozuk devlet düzeninden kurtaracak bir sistem olarak görmüşlerdir (Betcher, 2002: 303).

Gelinen noktada işçi kesimi, yaşanan olumsuzluklara ses çıkarmamakta kaderine razı olmaktadır. Bu noktada Türkiye’de ücretler düşerken bu düşüşe işçilerin sessiz kalması bunun en önemli göstergesidir. Çünkü işçiler önceliğini işini kaybetmemek olarak belirlemişlerdir. Hiç kuşkusuz bu süreçte işçilerin yaşadığı baskı oldukça önemlidir. Uluslararası ve onların takipçileri ulusal kurumlardan gelen baskılar, işsizliğin çok önemli bir problem olduğu ve bu problemin emek piyasalarının esnekleştirilerek çözüleceği söylemini işçilerin hafızalarına kazımışlardır. Dolayısıyla bu “korkunç” işsizlik problemiyle karşılaşmak istemeyen işçiler düşük ücrete boyun eğerek, bir gün ücretlerinin yükseleceği umudu ile de çalışmalarına devam etmektedir. Gorz (2014: 80), yaşanan işsizliğin ücretler üzerinde olumsuz etki yarattığını, işçilerin de gelir açığını kapatmak için daha fazla çalışma ihtiyacı duyduklarını ifade etmiştir. Yine Gorz (2014: 86), gelinen noktayı “*İşin önemi yok, yeter ki ay sonunda maaş ödensinden*” “*maaşın ne kadar olduğunun önemi yok, yeter ki işimiz olsun*” şekline dönüştüğünü belirtmiştir. Nitekim Saymaz’ın (2016) da belirttiği gibi “Türkiye.... Binlerce işçinin güvencesiz çalışmaya mahkûm edilip ölüme itildiği bu amele pazarı manzarasından çıkarılmalıdır. Halkın sırtındaki asıl kambur, neo-liberalizm’dir.” (Saymaz, 2016: 253) Dolayısıyla “...ülkemizde emekleri ile yaşayanların karşılaştıkları sorunları ve geliştirilebilecek çözümleri, neo-liberal hegemonyanın belirlediği kurguların dar çerçevesinin dışına çıkarak ele almanın” (Yalman, 2015: 8) gerekliliği ortadadır.

KAYNAKÇA

- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009) **Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım: 2008-2009**, Oktar Türel, Ebru Voyvoda (der.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Basmacı, M. M (2017) **Türkiye’de Yeni Kapitalist Hegemonyanın İnşası**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yanınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Blecher, M. J. (2002) “Hegemony and Workers’ Politics in China”, **The China Quarterly**, 170, 283-303.
- Bond, P. (2008) “The US Financial Meltdown”, <http://ccs.ukzn.ac.za/files/us-fin-meltdown.pdf> (03.04.2018)
- Bora T. ve Erdoğan, N. (2015) “Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları”, Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N. ve Üstün, İ. (der.) **Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-44.
- Boratav, K. (2006) **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2005**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Brenner N. ve Theodore, N. (2002) “Preface: From the “New Localism” to the Saces of Neoliberalism”, **Antipode A Radical Journal of Geography**, 34:3, 341-347.
- Cam, S. (2002) “Neo-liberalism and labour within the context of an ‘emerging market’ economy-Turkey”, **Capital&Class**, 26:2, 89-114.
- Cox, R. W. (1981) “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, **Millennium- Journal of International Studies**, 10:2, 126-155.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) (2016) Yıllara Göre Grev ve Lokavt Uygulamaları (1984-2015), <http://www.csgb.gov.tr/media/3247/grev.pdf> (21.12.2016)
- Dereli, T. (2013) “Flexicurity and Turkey’s New Labor Act: Problems and Prospects”, **Işık University Faculty of Economics and Administrative Sciences**, WP, No. 2013-03.
- Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) (2016) *Sendikalaşma ve Toplu İş Sözleşmesi Raporu*, <http://disk.org.tr/2016/08/sendikalaşma-ve-toplu-is-sozlesmesi-raporu/> (21.12.2016).
- Foster, J. B. (2011) **Tekelci Finans Sermayesi**, Tanıttıran, H. (der.) (çev. Barış Baysal-Onur Gayretli-Selim Sezer), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gorz, A. (2014) **Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri**, (çev. Nilgün Tural), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gramsci, A. (2011) **Hapishane Defterleri (1. Cilt)**, Buttigied, J. A. (der.) (çev.Ekrem Ekici), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- İnsel, A. (2015) **Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Jessop, B. (2005a) “Kapitalist Devlete Dair Yeni Kuramlar”, Yazar, B. ve Özkazanç, A. (der.), **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet** (çev. Alev Özkazanç) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 35-72

- Jessop, B. (2005b) “Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeler”, Yazar, B. ve Özkazanç, A. (der.), **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet** (çev. Yiğit Karahanoğulları), İstanbul: İletişim Yayınları, 153-187.
- Jessop, B.(2009) **Kapitalist Devletin Geleceği** (çev. Ahmet Özcan), Ankara: Epos Yayınları.
- Kesici, M. R. (2011) “Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumu”, **Çalışma ve Toplum**, 2011/1, 75-100.
- Keyder Ç. (2011) “Sonsöz: Geniş Halk Yığınlarının Durumu”, Quataert, D. ve Zürcher, E. J. (der.) **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler: 1839-1950** (çev. Cahide Ekiz) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 225-242.
- Kılıç, A. Z. (2006) **1980'den Sonra Sosyalist Partilerin Siyaset Anlayışı**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kutal G. (2008) “Türkiye’de çalışma hayatında esneklik uygulamaları”, *Taşeron İşçilik (altışveren) ve Düzensiz İstihdam*, **Türkiye Ulusal Konferansı 2008**, http://www.tes-is.org.tr/TR/tesis_dergi/2008_mayis/pdf/dosya.pdf (11.02.2016).
- Kutlu D. (2012) “Türkiye İşgücü Piyasasında Güncel Gelişmeler ve Güvencesizleşme Örüntüleri” Göztepe, Ö. (der.) **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak** içinde, Ankara: Notabene Yayınları, 61-116.
- Mohun, S. (2005a) “On Measuring the Wealth of Nations: The US Economy, 1964-2001”, **Cambridge Journal of Economics**, 29, 799-815.
- Mohun, S. (2005b) “Distributive shares in the US economy, 1964-2001”, **Cambridge Journal of Economics**, 30, 347-370.
- Mütevellioglu N. ve Işık, S. (2009) “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”, Mütevellioglu, N. ve Sönmez, S. (der.) **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm** içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 159-204.
- Öngel, S. F. (2014) “Türkiye’de Taşeronlaşmanın Boyutları”, **DİSK-AR**, Kış, 38-51
- Peck, J. ve Tickell A. (2002) “Neoliberalizing Space”, **Antipode**, 34: 3, 380-404.
- Rückert, A. (2007) “Producing Neoliberal Hegemony? A Neo- Gramscian Analysis of the Poverty Reduction Strategy Paper (PRSP) in Nicaragua”, **Studies in Political Economy**, 79, 91-118.
- Saymaz, İ. (2016) **Fıtrat: İş Kazası Değil, Cinayet**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Standing, G. (2015) **Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf** (çev. Ergin Bulut), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen S. (2008) “Alt İşverenlik: İşçilerin ve sendikaların kabusu, işverenlerin truva atı” **Taşeron İşçilik (altışveren) ve Düzensiz İstihdam, Türkiye Ulusal Konferansı**, 2008 http://www.tes-is.org.tr/TR/tesis_dergi/2008_mayis/pdf/dosya.pdf (11.02.2016).

- Thébaud-Mony, A. (2017) **Çalışmak Sağlığa Zararlıdır** (Çev. Ayşe Güren), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tonak, A. (2009) “Krizi Anlarken”, **Çalışma ve Toplum**, 1, 29-44.
- Tünay, M. (2002) “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi” (çev. Nazım Güveloğlu- Demet Dinler), **Praksis**, 5, 177-197
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) <http://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-43275sgc.pdf> (16.12.2017)
- Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu, (SGK) “Kayıtdışı İstihdam Oranı”, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani (17.12.2017)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist> (17.12.2017)
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) (2008), *Küresel Krize Karşı Alınması Gereken Tedbirler*, http://www.tisk.org.tr/upload_duyuru_ek/2008/12062013181941-kureselkriz.pdf (11.02.2016).
- Türk Sanayicileri Ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (2002), **Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik**, Yayın No. TÜSİAD-T/2002/12-354, ISBN.975-8458-57-4.
- Türk Sanayicileri Ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (2004), **Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik**, Yayın No.TÜSİAD-T/2004-11/381, ISBN.975-8458-73-6.
- Vatansever, A.ve Yalçın, M. G. (2015) **Ne Ders Olsa Veririz: Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalman, G. L. (2002a) “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?”, **Praksis**, 5, 7-23
- Yalman, G. L. (2002b) “Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa” Keyman, E. F. (der.), **Liberalizm, Devlet, Hegemonya: Türk Modernleşmesi Üzerine Kurumsal ve Tarihsel Yansımalar**, İstanbul: Everest Yayınları, 315-339.
- Yalman, G. L. (2015) “Önsöz”, Özdemir, G. Y (der.) **Rüzgâra Karşı Emek Süreçleri ve Karşı Hegemonya Arayışları** içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- Yalman, G. L. (2018a) *Türkiye’nin demokratik bir rejime geçeceğinin emaresi yok*, <http://ayrintidergi.com.tr/galip-yalman-turkiyenin-demokratik-bir-rejime-gececeginin-emaresi-yok/> (1.04.2018)
- Yalman, G. L. (2018b) *Aydınlanmadan Günümüze Siyasal İktisat*, http://www.academia.edu/7702578/Ayd%C4%B1nlanmadan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Siyasal_%C4%B0ktisat (1.04.2018)
- Yeldan, E. (2009) “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?”, **Çalışma ve Toplum**, 1, 11-28.
- Zola, É. (2011) **Germinal**, (çev. Volkan Yalçınoklu), İstanbul: Can Yayınları.